

کتابشناسی یغمای جبرتی

تألیف
سید علی آل‌داوود

اردیبهشت ۱۳۹۵

سرشناسه	:	آل داود، سیدعلی، ۱۳۳۱ -
عنوان و نام پدیدآور	:	کتابشناسی یغمای جندقی / تألیف: سیدعلی آل داود
مشخصات نشر	:	تهران: خانه کتاب ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	:	۳۰۰ ص: مصور
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۳۲۶-۵
وضعیت فهرست‌نویسی:	:	فیا
موضوع	:	یغما، ابوالحسن بن ابراهیم قلی، ۱۱۹۶-۱۲۷۶ ق. - سرگذشتنامه و کتابشناسی
موضوع ۶۴	:	شعر فارسی - قرن ۱۳ ق. - تاریخ و نقد
ژانر سه 'زوده	:	خانه کتاب
رده بدی کنگره	:	۱۳۹۴ ک ۱۷/۴۴۶۵۶۷ PIRV
رده بی ی دی	:	۸۱/۵
شماره کتابخانه	:	۴۱۹۱۸۳۲

فروست کتاب‌های خانه کتاب

۵۱۹

عنوان: کتابشناسی یغمای جندقی

تألیف: سیدعلی آل داود

ناشر: خانه کتاب

طرح جلد: بابک صفری

صفحه آرا: عسگر ابراهیمی، طاهره قاسمی

نوبت چاپ: اول - اردیبهشت ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: گالینگور ۲۰۰۰۰ تومان، شومیز ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۳۲۶-۵

ناظر چاپ: فاطمه بیگدلی

چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب

تهران، خیابان انقلاب، بین صبا و فلسطین جنوبی، شماره ۱۰۸۰ - تلفن: ۸۸۳۴۲۹۸۵

www.ketab.ir

فهرست

۷.....	پیش‌گفتار.....
۹.....	مقدمه.....
۱۳.....	بخش اول: نسخه‌های خطی آثار یغما، بر دق.....
۵۷.....	بخش دوم: نسخه‌های خطی آثار فرزندان ر. فرزندی: یغما.....
۷۳.....	بخش سوم: یغما در جنگ‌ها و مجموعه‌های خط.....
۸۱.....	بخش چهارم: رساله‌ها و پایان‌نامه‌های دانشگاهی دربارهٔ یغما.....
۸۵.....	بخش پنجم: آثار چاپ شده یغما و فرزندان.....
۱۰۵.....	بخش ششم: مقالات و نوشته‌های پژوهشی.....
۱۷۵.....	بخش هفتم: سرگذشت برخی نسخه‌های خطی.....
۱۸۳.....	بخش هشتم: چند مقاله در سرگذشت یغما و تحلیل اشعار او.....
۲۲۹.....	بخش نهم: تصاویر.....
۲۵۵.....	بخش دهم: منابع.....
۲۷۵.....	فهرست اعلام.....

غوطه‌ور شدن در آثار بزرگان سعادت‌ی است وصف‌ناشدنی که ورود به این لذت با مطالعه کتابشناسی‌ها اسب مطالعه کتابشناسی‌ها نیز دست کمی از آن لذت عظمی ندارد. بسیاری کتابشناسی‌ها را منابع برای تحقیقات و پژوهش‌ها می‌دانند و عمدتاً مانند کتابهای مرجع با آنها رفتار می‌شود. حال آنکه کتابشناسی‌ها با رویکردهای مختلفی نوشته می‌شوند و البته برخی صرفاً کار کتابهای مرجع را داشته و دارند اما کم نیستند کتابشناسی‌هایی که به علت ذوق و امیال و نه بسنده آن‌چنان نوشته شده‌اند که علاوه بر مرجعیتشان با نگاهی تاریخی، محرابی و علمی لذت و نگاهی متفاوت برای خوانندگان آن آثار دارند.

یکی از انواع کتابشناسی‌ها، کتابشناسی شخصیت‌محور است که با هدف معرفی آثار نگاشته شده توسط یک فرد به نگارش درمی‌آید. یکی از اولین نوع این کتابشناسی، رساله حنین بن اسحاق است. حنین بن اسحاق در این رساله که به زبان عربی است با اکتفاء به حافظه خود ۱۲۹ اثر از جالینوس با جزئیاتشان را گردآوری کرده است. این اثر به همت استاد بزرگوار جناب آقای دکتر مهدی محقق به سال ۱۳۷۹ شمسی با همکاری موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران و دانشگاه مکیل چاپ و انتشار یافت. مؤلفات الغزالی، دلیل المخطوطات السیوطی، کتابشناسی فیض کاشانی، کتابشناسی فردوسی و بسیاری دیگر از این نوع آثار نگاشته‌هایی هستند که با هدف معرفی یک شخصیت و آثار و نگاشته‌های او و همچنین آثار و نگاشته‌های پیرامون او به نگارش درآمده است.

مایه خوشحالی است که به همت بالای استاد آل داود که سالها عمر پربرکت و پربار خود را در حوزه کتاب و کتابشناسی و ایرانشناسی صرف کرده‌اند اثری دیگر در حوزه کتابشناسی به منصفه ظهور رساندند. دسته‌بندی منطقی و توضیحات مبسوط کتابشناسانه که حاکی از تسلط استاد بر آثار یغمای جندقی است این کتاب را فراتر از یک کتاب مرجع برده و به اثری خواندنی در این خصوص تبدیل نموده‌است. امید است که در آینده‌ای نزدیک شاهد انتشار آثار دیگری در این موضوع و حوزه باشیم.

در پایان از استاد عزیزم سیدفرید قاسمی و همکارانم در واحد انتشارات خانه کتاب کمال تشکر و قدردانی را دارم.

مجید غلامی جلیسه

مدیر عامل خانه کتاب

www.ketab.ir

کتابشناسی امروزه، یکی از داورترین و رایج‌ترین دانش‌ها نزد پژوهشگران است. این گروه از همان ابتدای راه عرصه پژوهش تحقیق، به درستی دریافته‌اند که برای آنکه در هر زمینه بتوان تحقیق گسترده انجام داد نخست باید بر منابع و مآخذ موضوع وقوف پیدا کرده و با شناسائی تک‌تک منابع تحقیق به تنظیم و تدوین و ارزش‌گذاری هر یک پرداخت و سره را از ناسره جدا کرد و آنگاه از میان صدها منبع اعم از کتاب یا مقاله یا پایان‌نامه‌های دانشگاهی و رساله‌های پژوهشی، برترین‌ها را برگزید و براساس آنها گام در راه پژوهش نهاد.

خوشبختانه در چند دهه اخیر، دانش کتابشناسی در ایران رواج گسترده یافته است. افزون بر فهرارس کتب خطی که برای کتابخانه‌های مهم کشور توسط کتابسازان برجسته‌ای چون: محمدتقی دانش‌پژوه، ایرج افشار، علی‌نقی منزوی، ابن‌یوسف شیرازی، احمد دیرری، عبدالحسین حائری و یوسف اعتصام‌الملک و ده‌ها نفر دیگر تألیف شده، در زمینه شناسائی کتاب‌ها و مقالات و منابع چاپی نیز کتابشناسی‌های مفیدی فراهم آمده که دسترسی به آنها کار محققان و پژوهشگران فرهنگ ایران زمین را آسان ساخته است. افزون بر منابع خارجی که البته با متدهای دقیق‌تر تدوین گردیده، در ایران نیز آثار پرارزشی پدید آمده که یکی از اساسی‌ترین آنها مجموعه فهرست مقالات فارسی ایرج افشار است که توسط آن روان‌شاد بنیان‌گذاری شده و ۸ جلد آن در حیات وی به چاپ رسیده و اکنون دنباله کار در مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی تعقیب می‌شود.

در زمینه کتابشناسی و تدوین منابع مربوط به سرایندگان فارسی زبان نیز آثار مهمی تاکنون منتشر شده که شاید کتابشناسی فردوسی - باز هم تألیف استاد ایرج افشار - یکی از پژوهش‌های نخستین در این رشته است. این کتاب چند دهه پیش به نفقه انجمن آثار ملی به چاپ رسید و از آن پس استاد افشار دامنه پژوهش در این وادی را رها نکرد و سرانجام یکی دو سال قبل از وفاتش متن تکمیل شده

این کتاب را که شاید دو برابر متن اولی بود توسط میراث مکتوب به چاپ رساند.

غیر از کتابشناسی فردوسی، تا جایی که نگارنده آگاه است در خصوص شاعران دیگری چون ناصر خسرو، عطار، حافظ، سعدی و چند شاعر دیگر آثاری تحت عنوان کتابشناسی تدوین شده به گونه‌ای که پژوهش در اطراف زندگانی و آثار آنان را برای پژوهشگران جوان آسان ساخته است.

نگارنده این سطور از آنرو که بیش از چند دهه بر روی آثار یغمای جندقی شاعر برجسته سده سیزدهم هجری تحقیق و پژوهش کرده و تا به حال چند مجلد از آثار او را به چاپ رسانده و مقالات متعدد در اطراف زندگانی و اندیشه و شعر او منتشر ساخته، سزاوار دانست که چکیده مطالعات خود را به شکل یک اثر کتابشناسی برای استفاده عموم علاقمندان عرضه دارد. خوشبختانه پیشنهاد انجام این کار مورد قبول و تصویب مرکز کتاب پژوهی ایران و دوازدهم مؤسسه خانه کتاب قرار گرفت و بی‌درنگ تنظیم و تدوین یادداشت‌های پیشین آغاز شد و سرانجام اثر مذکور به صورت فعلی آماده گردید. با اینکه در بخش‌های انتهائی کتاب برگزیده چند مقاله پرارزش از استادان و محققان که درباره یغما و شعر او پژوهش کرده‌اند نقل شده، لیکن در اینجا و در مقدمه این کتابشناسی ضروری است اثر کوتاهی به زندگی و آثار او بشود:

ابوالحسن یغمای جندقی در سال ۱۱۹۶ هجری در خور مرکز شهرستان خوریابانک دیده به جهان گشود. کودکی و نوجوانی او در فقر گذشت. اما مدت بعد تحت حمایت امیر اسماعیل خان عرب عامری از امیران پرنفوذ اواخر عهد زندیه و اوایل دوره قاجار که حاکم منطقه بود قرار گرفت. امیر اسماعیل خان او را به تحصیل دانش برگماشت. اما او خود به سبب مخالفت با اقامه محمدخان قاجار چندی بعد متواری شد و به سوی خراسان گریخت. با شروع پادشاهی فتحعلیشاه و گسترش جنگ‌های داخلی و خارجی در ایران، از گوشه و کنار کشور، جوانان را به خدمت نظام فرا خواندند. یغما نیز به سمنان اعزام شد. زیرا سمنان بیابانک در آن اوقات جزئی از ایالت قومس به مرکزیت سمنان بود. در آن هنگام ذوالفقارخان سمنانی فرمانروای آن ایالت بود و چون دانست سرباز اعزام شده از بیابانک اهل فضل و ادب است او را به دبیری و منشیگری برگزید.

یغما هر چند به روزگار کودکی و جوانی در خور اشعاری سروده بود، اما در آن اوقات سرایندگی و شاعری او از سمنان آغاز شد، چون ذوالفقارخان شخصی فحاش بود و به آسانی به همگام فحاش می‌داد، یغما منظومه مشهور سرداریه را به نام او سرود و تلویحاً سردار قدرتمند را هجو کرد. ذوالفقارخان او را به زندان انداخت و یغما پس از مدتی رنج زندان بردن و شکنجه شدن به وساطت برادرزن سردار آزاد شد و به تهران آمد و مدتی در آن شهر و کاشان و قم اقامت گزید. او در آغاز زندگی شاعری، چند قصیده در ستایش برخی بزرگان آن عهد و از جمله امام جمعه تهران سرود، اما چندی نگذشت که آنها را از مجموعه اشعار خود زدود و دیگر تا پایان زندگانی گرد مدیحه‌سرایی نگشت. او البته با سیاست‌پیشگان آن عصر و رجال وقت دوستی و معاشرت داشت اما همواره فاصله خود را با اینان حفظ می‌کرد، نه مدحی سرود و نه توقع صله داشت. شاعر دائماً در گشت و گذار بود و اغلب به زادگاه خود سفر می‌کرد و مدتی بالنسبه طولانی هر بار در آنجا اقامت می‌کرد. عاقبت در سال ۱۲۷۶ ق در خور درگذشت و در امام‌زاده داود آنجا به خاک سپرده شد.

سبک و روش شاعری و اندیشه‌های شاعرانه یغما با همه بزرگان سرایندگان آن عصر چون قائلانی، صبا، فروغی بسطامی، سروش اصفهانی و محمودخان ملک‌الشعراء متفاوت بود، او برخلاف همه آنان هرگز قصیده که شیوه غالب شاعران ستایشگر است نگفت. با توده مردم آمیزش داشت و از زبان و اصطلاحات رایج بین آنان استفاده می‌کرد چنانکه در سروده‌های او لغات عامیانه فراوان است و اگر این اصطلاحات از کلیات آثار او استخراج شود، فرهنگ لغت کوچکی خواهد شد. جز آن از امثال رایج و ضرب‌المثل‌های متداول در زبان فارسی نهایت استفاده را کرده و به شیوه‌ای استادانه آنها را به کار گرفته است.

آثار یغما مشتمل بر دو بخش نظم و نثر است. آثار نثری او تعداد زیادی از نامه‌ها و مکتوباتی است که وی به فرزندان و آشنایان خود نگاشته و بسیاری از آنها به پارسی سره است. به طوری که در آنها مطلقاً از لغات عربی رایج در زبان فارسی خبری نیست. برخی دیگر اگرچه زبان و بیانی فاخر دارد اما به شیوه سایر آثار منثور دوره قاجار از لغات عربی و ادبی زبان فارسی نیز بهره برده است. بخش‌های منظوم آثار یغما گسترده و مشتمل بر چند بخش است. از جمله بابا به منظومه‌ها و قسمت‌های زیر اشاره کرد: غزلیات، قطعات، مراثی، سرداریه، رباعیات، احمدا، قصایبه و مثنوی. خلاصه‌الافتضاح و صکوک‌الدلیل. چند منظومه او از جمله: قاضی‌نامه، شبیه حجاج کاشانی، هجونه‌نامه عبدالعزیز نیز تا به حال به چاپ نرسیده است.

نخستین بار کلیات آثار او در سال ۱۳۰۱ ق. هجری شمسی توسط عبدالباقی طیب و به دستور اعتضادالسلطنه وزیر علوم به چاپ رسید، اما مجموعه آثار او را نگارنده شرح کرد و ده جلد آن را به چاپ رسانده است. دو جلد دیگر باقی است که امید است توفیق انتشار آنها نیز به دست آید. درباره او در ایران و حتی در اروپا پژوهش‌های متعدد صورت گرفته که اکثر آنها در این کتاب‌شناسی معرفی شده‌اند. اکنون نیز خانم دکتر رکسانا هاگ دستیار پروفسور فراگتر بر روی آثار یغما تحقیق می‌کند و تا جایی که شده به اطلاع محققان و علاقه‌مندان درج شده است. محققانه درباره یغما و آثارش نوشته است.

کتاب فعلی حاوی چند بخش به شرح زیر است:

بخش اول: نسخه‌های خطی آثار یغمای جندقی، در این بخش دست‌نویس‌های آثار یغما، منثور و منظوم، در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی نگهداری می‌شوند توصیف شده‌اند. برخی از این نسخه‌ها متن کامل آثار یغماست و دست‌های دیگر مشتمل بر قسمت‌هایی از آثار او. در این بخش مجموعاً ۱۰۳ اثر معرفی شده است.

بخش دوم: نسخه‌های خطی آثار فرزندان و فرزندزادگان یغما، در این بخش صرفاً به معرفی آثار خطی بر جای مانده از سه فرزند یغما: اسماعیل هنر، احمد صفائی، ابراهیم دستان و نواده دختری هنر یعنی منتخب‌السادات پرداخته‌ایم. از دیگران اثر خطی قابل توجهی شناخته نشد. درین بخش ۳۱ اثر شناسانده شده است.

بخش سوم: یغما در جنگ‌ها و مجموعه‌های خطی، در این بخش جنگ‌ها، مجموعه‌ها و سایر دست‌نویس‌هایی معرفی شده‌اند که بخشی از آثار یغما را در خود جای داده و بعضاً شامل قطعات و آثاری هستند که حتی در کلیات و دو اوین خطی او به چشم نمی‌خورند. در این بخش ۱۵ نسخه خطی معرفی شده است.

بخش چهارم: رساله‌ها و پایان‌نامه‌های دانشگاهی دربارهٔ یغما، شناسایی این رساله‌ها به دشواری ممکن است، زیرا اکثر دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها، فهرست پایان‌نامه‌های خود را به طور مستقل منتشر نمی‌سازند. در این بخش فقط مشخصات هفت رساله که از وجود آنها مطلع شده‌ایم به دست داده شده است.

بخش پنجم: آثار چاپ شدهٔ یغما و پژوهش‌های چاپی دیگران. در این بخش مشخصات چاپ‌های آثار یغما و برگزیده‌های اشعار او و نیز کتاب‌های پژوهشی مستقل دربارهٔ وی ارائه شده و مجموع آنها ۳۱ فقره است. چنانکه اشاره شد نخستین بار کلیات آثار یغما در سال ۱۲۸۳ ق در عهد ناصرالدین شاه قاجار به چاپ سنگی رسید و پس از آنها بارها گزیده‌ها و کلیات آثار او انتشار یافته است.

بخش ششم: مقالات و نوشته‌های پژوهشی دربارهٔ یغما و شاعران خاندان او، درین بخش صرفاً به توصیف متون و نوشته‌های تحقیقی اکتفا نشده، بلکه اگر ضمن مقاله یا کتابی، سطور کوتاهی هم اختصاص به یغما داشته، معرفی شده و مشخصات هر یک آورده شده است. در این بخش جمعاً ۳۱۷ مقاله و مطلب کوتاه و بلند به ما رسانده شده است.

بخش هفتم: سرود است. حتی نسخه‌های خطی، امروزه وقوف بر پیشینهٔ نسخه‌های خطی اهمیت پیدا کرده است. هر چند نسخه‌های خطی آثار یغما مربوط به دویست سال اخیر است و شاید ضرورت چندانی به تفصیل در این قسمت نباشد معیناً و نه به از قدیم‌ترین دست‌نویس‌های کلیات یغما و دو نسخهٔ خطی از سروده‌های فرزندزاده‌اش منتخب‌السادات معرفی شده است.

بخش هشتم: چند مقاله در سرگذشت یغما و اشعار او. در این بخش ۶ مقاله مهم و ارزنده را که محققان و پژوهشگران برجسته و متخصص ادب دورهٔ قاجار به رشته نگارش در آورده‌اند عیناً نقل کرده‌ایم.

بخش نهم: تصاویر شامل تصویر نقاشی یغما، ابراهیم یزدانی، منتخب‌السادات و نمونه خطوط هر یک از آنان و چند تصویر از نسخه‌های خطی نامبردگان.

بخش دهم: منابع و فهرست‌ها.

مدتی قبل چنانکه اشاره شد طرح تنظیم کتابشناسی یغما به مرکز کتاب پژوهی ایران، که در شمار واحدهای مؤسسه خانه کتاب است عرضه شد، خوشبختانه با نظر موافق دوستان ارجمند آقایان محمد غلامی جلیسه مدیرعامل خانه کتاب و سیدفرید قاسمی مدیر مرکز کتاب پژوهی مواجه گردید و در مدت چند ماه با بهره‌گیری از یادداشت‌های فراوان پیشین به انجام رسید و اینکه به همت انتشارات مؤسسه خانه کتاب در معرض استفاده پژوهشگران علاقمند قرار می‌گیرد.

تهران - ۲۴ بهمن ۱۳۹۴

سیدعلی آل‌داود